

AZ ÓKORI INDIA ÉS KÍNA KAPCSOLATAINAK
TÖRTÉNETÉBŐL

I

Jólismert tény, hogy az India és Kína közötti kapcsolatokra vonatkozó legrégebb adatok a buddhista hagyományban őrződtek meg. Ezek szerint a buddhizmust Kínába Ming-ti császár 64 és 67 között hivatalosan bevezette, sőt ez alkalommal az egyik ind misszionárius, Kāśyapa Mātāṅga utalt arra is, hogy a távoli múltban már Aśoka király építtetett buddhista szentélyeket Kínában.¹ A tudományos kritika azonban kimutatta, hogy e hagyomány nem egyéb vallásos legendánál, s a buddhizmus szélesebbkörű elterjedésével Kínában csak az i. u. II. század közepétől számolhatunk.² E korszak kezdetét An-shī-kaó párthus herceg, kiemelkedő buddhista misszionárius Kínába érkezése jelzi 148-ban.³ Ha így a buddhizmus hiteles történeti hagyománya csak a II. században kezdődik is, mégsem lehet kétséges, hogy Kínában már korábban is voltak buddhista közösségek.⁴ Fel kell tehát tennünk, hogy Kína és India között az első kapcsolatok jóval korábban, legkésőbb Wu-ti császár uralkodása idején kialakultak, amikor a «selyem-út» birtokbavétele után a kínaiak nagyméretű karavánkereskedelmüket Belső-Ázsia felé megindították. Bármennyire is kézenfekvő azonban ez a megállapítás számunkra, e fontos történeti folyamat részleteit szinte egyáltalán nem ismerjük. A következőkben éppen ezért szeretnénk a kutatás figyelmét néhány olyan adatra irányítani, amelyek a kínai—indiai történeti kapcsolatok alakulását a saka és kusán korban legalább bizonyos mértékben megvilágíthatják.

A buddhizmus elterjedésének történetében döntő jelentőségű volt Aśoka korszaka. A buddhista missziós törekvések Aśoka II. szikla-edictuma szerint kiterjedtek nemcsak Indiára, hanem Ceylon szigetére, Antiochos görög uralkodó és szomszédai országaira is (K: *Tambapaṇṇi Aṃtiyoge nāma yonalājā ye cā aṃne tassā Aṃtiyogassā sāmanta lājāno*). Az iráni Belső-Ázsia felé terjeszkedő buddhizmusnak világosan beszélő emléke a qandahari kétnyelvű (görög és arameus) Aśoka-felirat,⁵ amely a Maurya Birodalom legnyugatibb részén élő görög és iráni nyelvű lakossághoz, az V. és XIII. szikla-edictumban említett *yonakamboja* népekhez kívánt szólni. Nagyon valószínűnek látszik tehát, hogy

¹ Ld. pl. R. Grousset: *Histoire de l'Extrême-Orient*. I. Paris 1929. 243 skk.; *Tan Yun-Shan*: Sino—Indian Relationship a köv. műben: V. G. Nair: Professor Tan Yun-Shan and Cultural Relations between India and China. Commemoration Volume. Sanfranketán 1958. 71 skk.; E. Zürcher: *The Buddhist Conquest of China*. Leiden 1959. 19 skk.; legutóbb S. L. Malhotra: Sino—Indian Relations. Vishv. Ind. Journ. 1 (1963) 162 skk.

² H. Maspero: *Le songe et l'ambassade de l'empereur Ming*. BEFEO 10 (1910) 95.

³ R. Grousset: *id. m.* 244.

⁴ P. Pelliot: BEFEO 6 (1906) 393 skk.

⁵ Ld. D. Schlumberger—L. Robert—A. Dupont-Sommer—É. Benveniste: JA 246 (1958) 1 skk.

a buddhizmus már Ásoka uralkodása alatt eljutott Nyugat-India, ill. Kelet-Írán görögök és irániak lakta területeire.

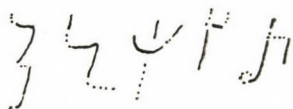
Valóban kedvező helyzet a buddhizmus terjedése számára Belső-Ázsia felé akkor jött létre, amikor a Greko-Baktriai Királyság a Maurya Birodalom lehanyaglása után nagykiterjedésű állammá nőtt, amely Baktrián kívül magába foglalta Nyugat-India, Kelet-Írán és Belső-Ázsia egy részét is. A Greko-Baktriai Királyság fennállása alatt a buddhizmus kétségkívül eljutott ennek az államnak olyan fontos központjaiba, mint Kāpiśa — Begram. Ezt világosan bizonyítják azok a kharoṣṭhī feliratok, amelyek Begram ásatása során előkerültek. Mint ismeretes, Begram kultúrrétege három különböző szintre tagoldódik. Ezek közül az I. szintet a benne előkerült pénzek (Eukratidastól Hermaiosig terjedő érmék) alapján a Greko-Baktriai Királyság és a görög utódállamok korára, a II. szintet a kusán korra, a III. szintet pedig a korai százánida korszakra lehet keltezni.⁶ Begramban a következő kharoṣṭhī feliratok kerültek elő:

I. szint: R. Ghirshman, Bégram, 46 l., 22. k. = XXIX. t. B. G. 444 (ld. itt 1 a—b kép). A felirat egy ismeretlen rendeltetésű kis agyagtárgyra van bekarcolva, Ghirshman fényképét nem közli, csak rajzot ad róla. A rajz alapján következtetve a felirat kissé sérült állapotban maradt fenn. Mivel egy

1 a—b kép

másik kharoṣṭhī felirat esetében, amelynek Ghirshman rajzát is, fényképét is közli, a rajz több ponton eltér a valóságtól, némi pontatlansággal a tárgyalt felirat rajzában is számolhatunk. Az első három vonalmaradvány legkönnyebben *pu* akşarává egészíthető ki. Jól megfigyelhető az *u* mātṛā maradványa. A következő betűmaradvány leginkább *ñā* akşara lehetett. A harmadik betű világosan *me* akşara, mivel azonban az *e* mātṛā nem maradt fenn teljes egészében, arra is gondolhatunk, hogy eredetileg az *e* mātṛāt jelölő vonal lefelé

2 kép

még tovább is folytatódott, azaz itt tulajdonképpen *mi* akşara állott. A negyedik betűmaradvány *ta|tra|ra* akşarának fogható fel. Ezután rövid kis függőleges vonal következik, amely csak az agyag kitöredezése lehet, az ezt követő betűmaradvány pedig *sa* akşara lehetett. A felirat hiányosan fennmaradt betűitrekonstruálva (ld. 2. kép) tehát a következő olvasatot kapjuk:

pu-ñā-me|mi-ta|tra|ra-sa

⁶ R. Ghirshman: Bégram. Recherches archéologiques et historiques sur les Kou-chans. Le Caire 1946. 24, 26, 31.

A felirat lehetséges olvasatai közül *puñamitasa* és *puñamitrasa* látszik legelfogadhatóbbnak. Ezek a **Puñamita*- 'szilárd erkölcsű' ill. *Puñamitra*- 'az erkölcs barátja' jelentésű neveknek a birtokos esetei lehetnek. Ismerve a *puñya*- szónak a buddhista terminológiában játszott szerepét, igen valószínűnek látszik, hogy e feliraton egy buddhista neve őrződött meg. Legközelebbi párhuzamát ennek a párizsi karneol gemma feliratában⁷ találhatjuk meg, amely ugyanebből a korból származik s a *Puñamata*- (< **Puñamata*-) nevet tartalmazza. Nem lehetetlen az sem, hogy az *i* mātṛā maradványának értelmezett vonal a begrami feliraton csak véletlen karcolás, s így voltaképpen csak *ma* aksara áll a feliratban. Ebben az esetben a begrami felirat névalakja pontosan megegyezik a párizsi karneol gammáéval. De akár a *Puñamita*-, akár a *Puñamata*- név szerepel is a legkorábbi begrami kharoṣṭhī feliraton, e felirat világosan bizonyítja az indiai és egyben a buddhista befolyás jelenlétét a Greko-Baktriai Királyság e fontos központjában. Mint a többi begrami kharoṣṭhī feliratok bizonyítják, ez a kapcsolat Indiával a további évszázadok alatt is fennállott.

II. szint: R. Ghirshman, Bégram, 57 l., 23. k. = XXXVIII. t. B. G. 169 (ld. itt 3. kép). E felirat ugyanolyan agyagtárgyra van bekarcolva, mint az előbbi. Ghirshman rajza alapján ítélve a betűk ezen eléggé épen fennmaradtak,

3 kép

azonban a közölt két rajz között kisebb eltérések vannak, s ez részben bizonytalanná teszi a 2. és 4. betű olvasatát, részben pedig bizalmatlanságot ébreszt a

4 kép

többi betű formájának hitelességével vagy teljességével szemben. Ghirshman 23. képe alapján (ld. itt 4. kép) a feliratot a következőképpen olvashatjuk:

pa-ša-me-ḍa-sa

Ugyanakkor Ghirshman XXXVIII. t. B. G. 169. ábrája alapján a következő olvasat adódik:

pa-ya-me-te/re-sa

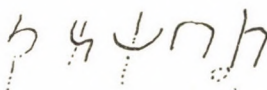
Ebben az esetben is nyilvánvalóan egy birtokos esetben álló névvel van dolgunk, ennek pontos alakját azonban igen nehéz megállapítani. A név első tagja *paša*- < **pāša*- vagy *paya*- < **pājas*- lehetne, azonban ezek közül egyik sem valami gyakori eleme a személyneveknek. A név második részében külö-

⁷ Ld. *St. Konow*: Kharoṣṭhī Inscriptions with the Exception of those of Aśoka. CIIInd Vol. II. Part I. Calcutta 1929. 7, N° IV.

nős elsősorban az *-e* tőhangzó a várható *-a* vagy *-i* helyett, de nehezen volna magyarázható egy *meda-* vagy *medi-* (= óind *medi-*), ill. *mera-* vagy *meti-* (< óind *metr-*) alak is a név második elemeként. E nehézségeket csak úgy oldhatjuk meg, ha feltesszük, hogy a feliraton a betűk alsó része kitöredezett vagy elmosódott, s ennek következtében Ghirshman a betűformákat autográfiáján nem tudta helyesen reprodukálni. E feltevést erősen alátámasztja az a tény, hogy a XXXVIII. t. B. G. 169. ábráján a *sa* akşara egész alsó fele hiányzik. Ugyanezt kell nyilván feltennünk a többi betűk esetében is. E megfontolás alapján a feliratnak a következő olvasatát javasolhatjuk:

ṛpu¹-ya-ṛmi-ti¹-sa

Az így rekonstruált név (ld. 5. kép) első elemében a *pūjā-*, a másodikban pedig a *mīti-* szót láthatjuk, s figyelembe véve a *pūjā-* szónak a buddhista feliratok

5 kép

terminológiájában játszott szerepét, e név viselőjében is bizonyára egy buddhistát láthatunk.

III. szint: R. Ghirshman, Bégram, 61 l., XVI. t. 9 = XXXVII. t. B. G. 240a (ld. itt 6a. kép). E felirat egy üvegpaszta medaillonon olvasható, amelynek azonban csak mintegy a fele maradt meg, s így a felirat eleje hiányos.

6 a–c kép

Ghirshman a felirat megmaradt részét *Jta-ma-sa* olvasatban közli, ez azonban nem egyezik sem saját autográfiájával, sem pedig a fényképen olvasható írásjegyekkel. Figyelmen kívül hagyva most Ghirshman autográfiáját,⁸ a közölt fénykép erős nagyítása alapján a feliratnak következő olvasatát adhatjuk:

J-ra-bo-ya-sa

Az első akşara olvasata némileg bizonytalan, mert jobb oldali része letörött, ezenkívül mintha megmaradt vízszintes szárát *i* mātṛa keresztezné. Lehetséges azonban, hogy ez csak az üvegpaszta kitöredezése, mert hasonló jellegű vagy

⁸ Ghirshman a medaillonak két rajzát is közli, (ld. 6b–c kép) s mindkettőn feliratot is ábrázol. A felső ábrán két akşara látható: J-ma-sa, az alsón pedig, amelyen az írás fejjel lefelé áll J-.ya-sa olvasható (az első két akşarának csak maradványai láthatók). Lehetséges, hogy Ghirshman ábrái a medaillon elülső és hátulsó lapját mutatják, s hogy valóban mindkettőn van felirat, azonban erre a könyvben világos utalást nem találunk. A XVI. t. 9. fényképen olvasható felirat mindenesetre a XXXVII. t. B. G. 240a alsó ábrával egyezik, csak a betűk alakja és elhelyezkedése az utóbbin eltér egy kissé az eredetitől.

szabálytalan vonalak a többi akšara körül is megfigyelhetők. Mindenesetre a felirat vége eléggé világosan *Jboyasa*-nak olvasható, s ez nyilvánvalóan egy névnek a második tagja, amelynek legközelebbi párhuzamát a Takht-i-Bāhī-i felirat *Miraboyana*- névalakjában találhatjuk meg.⁹ Ez az iráni *Mihrbōzan* vagy *Mihrbūzan* (óiráni **Miθra-baujana*-, ill. **Miθra-bujana*-) névnek prákrit alakja. Ennek az iráni névnek volt azonban *Bōzmihr* (óiráni **Bauja-miθra*-) változata is,¹⁰ s ennek alapján minden bizonnyal számolhatunk **Mihrbōz* (óiráni **Miθra-bauja*-) névalakkal is. Ennek az átvétele a prákritban **Miraboya* lenne, azaz egy olyan névalak, amelyre a *Jra*ṛ*boyasa* felirat minden nehézség nélkül kiegészíthető. Igaz ugyan, hogy az első akšarának *ri* (esetleg *ti*) olvasata sem zárható ki, s így önmagában véve a *Ti**Jri*ṛ*boyasa* kiegészítés sem volna lehetetlen. Azonban a **baug*- 'megváltani' fő származékai Tīr isten nevével összetéve nem fordulnak elő nevekként, s ha elméletileg egy **Tīribauja*-névalak lehetőségét nem is utasíthatjuk el teljesen, mégis a begrami feliraton a legvalószínűbben a **Miraboya*- névvel számolhatunk.

III. szint: R. Ghirshman, Bégram, 72 l., 28. k. = XIX. t. 4 = XLVI. t. B. G. 132 (ld. itt 7. kép). Ez a felirat szintén egy olyan agyagtárgyon olvasható, mint az első két felirat. A begrami kharošthī feliratok közül ez maradt

7 kép

fenn legjobb állapotban, s a közölt fénykép alapján teljes biztonsággal elolvasható. Ghirshman a feliratnak *Dhumritamitrāsa* olvasatát adta, ez azonban az utolsó két akšara kivételével nem fogadható el. A fénykép alapján a felirat olvasata világosan a következő:

saṃ-gha-raṃ-kṣi-tra-sa

Ez a felirat is tehát egy személynév birtokos esetét tartalmazza. A *Samgharam-kṣitra*- a *Samgharakṣiṭṭ*- 'a *saṃgha*- védelmezője' név prákrit alakja inetimológikus *m*-mel és a *-ṭṭ*- töveknek az *-a*- tövek ragozásába történt, egyébként is megfigyelhető átsiklásával.¹¹ *Samgharamkṣitra*- tipikus buddhista név, amely

⁹ *St. Konow*: Kharoshthī Inscriptions. 57 skk. N° XX. Konow a felirat e helyét következőképpen olvasta és értelmezte: *saputradhitavasa Mira Boyanasa* «together with his son and daughter, in honour of Mira the Saviour» (62 l.). Azonban elsősorban a *boyana*- < iráni **bōjan* < **baujāna*- szónak a jelentése — mint a *Μιθροβουζάνης* név mutatja — nem 'megváltó', hanem 'megváltott' volt, másrészt pedig a *saputra*- szó után egyszerűen nincs elég hely az olvasott *dhitavasa* szóalak számára. A kétségtelenül nehéz helynek a következő olvasata és magyarázata látszik legvalószínűbbnek: *saputrasa śi miraboyanasa* «fiával, Śri Miraboyanával együtt» vagy «fiával együtt Śri Miraboyana (tiszteletére)».

¹⁰ Egy Bori-i feliraton, ld. *Fr. Altheim*: Literatur und Gesellschaft im ausgehenden Altertum. II. Halle Saale 1950. 46 skk. *Altheim* téved, amikor azt állítja, hogy a *Bōzmihr* 'Váldsd meg Miθra' név által képviselt névadás-típusra az iráni nyelvekben nincs adatunk.

¹¹ Ld. pl. *dhitra*, *matra* (nominativusok), *St. Konow*: Kharoshthī Inscriptions, CXIV.

ismeretes már a Bedadi-i kharoṣṭhī feliratról. Ezen Konow *Samgharakṣidasa*. alakot olvasott,¹² azonban a közölt fényképeken az utolsóelőtti aksara elég világosan *tra*-nak látszik (ld. itt 8. kép),¹³ úgyhogy a névalak itt is nyilvánvalóan

8 kép

Samgharakṣitra- volt. E begrami felirat így nemcsak azt bizonyítja, hogy az ind befolyás Kelet-Iránban a koraszászánida időkben is tovább tartott, hanem kétségtelenné teszi ott a buddhizmus továbbélését is.

II

E rövid begrami kharoṣṭhī feliratok történeti jelentősége abban áll, hogy igen érdekes oldalról világítják meg az India és Közép-, valamint Belső-Ázsia, továbbá Kína között kialakuló történeti kapcsolatokat. Két jellegzetesége figyelhető meg e feliratok alapján e kapcsolatoknak. Kelet-Iránban és Belső-Ázsiában az ind befolyás a legszorosabban összefonódik az iráni ethnikummal. Amikor ind kereskedők és közigazgatási tisztviselők, valamint buddhista szerzetesek jelennek meg e területeken, ugyanakkor irániak tűnnek fel Északnyugat-Indiában. Az ottani kharoṣṭhī feliratokon szereplő személyeknek mintegy 30%-a iráni nevet visel. A másik fontos jellemvonása a Belső-Ázsiával és Kínával kialakuló ind kapcsolatoknak, hogy ezekkel kezdettől fogva együttjár a buddhizmus terjedése. Az irániaknak és indeknek és a buddhizmusnak ez a szerves összefüggése a Belső-Ázsián keresztül Kínával létrejött kapcsolatban a Greko-Baktriai Királyság korától kezdve legalábbis a kusán kor végéig megfigyelhető.

A kharoṣṭhī írásnak és egy ind buddhista névnek a megjelenése Begram legkorábbi szintjében azt bizonyítja, hogy az ind befolyás és a buddhizmus terjedése Belső-Ázsia felé már igen korán, valószínűleg már i. e. 200 körül megkezdődhetett. Ez az időpont jóval megelőzi a rendszeres karavánkereskedelem megindulását a kínai ellenőrzés alá vont «selyem-út»-on, azonban megfelelő történeti összefüggésbe állítva mégis jól érthető. Strabón őrizte meg számunkra az artamitai Apollodóros tudósítását, amely szerint a greko-baktriai királyok hatalmukat a sérekeig (*Σηρεες*) és a phrynekeig (*Φρυνοι*, a kéziratokban: *Φαῖνοι*) terjesztették ki.¹⁴ Sok vita folyt a tudományos irodalomban arról, hogy Apollodóros *Σηρεες* népeve lehet-e a kínaiak megjelölése, s hogy egyáltalán hogyan azonosítható ez a két ethnikai megnevezés. A. K.

¹² St. Konow: Kharoṣṭhī Inscriptions. 88, N° XXXIV.

¹³ Ld. Konownál (i. m.) a XVII. t. 4. kép jobb oldali két ábráját. Hogy a szóban forgó aksara nem lehet *da*, mint ahogy Konow olvasta, arról azonnal meggyőződhetünk, ha azt a rá következő *dana* szó *da*-jával összehasonlítjuk. N. G. Majumdar: JPASB 19 (1923) 347. helyesebben olvasta ezt az aksarát *ta*-nak, azonban Konownál a XVII. t. 4. kép jobbról második ábráján a *tra* *r*-t jelző része is jól kivehető.

¹⁴ Strabón XI. 11, 1.

Narain¹⁵ legutóbb A. Cunnigham¹⁶ egy ötletét elevenítette fel, amely szerint Strabón idézett helyén néhány kézirat *Σύρων* olvasata alapján *Σήρων* helyett *Σύρων*-t kell olvasnunk, s ezt azután Kāšyar kínai feljegyzésből ismert *Su-lé* névvel, a *Φρῶνοι* népvétet pedig a szintén kínai forrásokból ismert *P'u-li* (= Yasin) ország névvel lehet azonosítanunk. Más kutatók viszont azzal érveltek a sérek és a kínaiak azonosítása ellen, hogy Apollodórosnak Pliniusnál (*n. h.* VI 88) fennmaradt részletesebb leírása a sérekről olyan elemeket (magas, vöröshajú, kékszemű emberek, néma kereskedelmet folytatnak stb.) tartalmaz, amelyek semmiképpen sem illenek a kínaiakra, hanem inkább a Kína nyugati szomszédságában élő indoeurópai törzsekre vonatkoztathatók.¹⁷

Mivel Apollodóros tudósításának alapvető jelentősége van a Kína és India közötti kapcsolatok kialakulása szempontjából, alaposabban meg kell vizsgálnunk a vele összefüggő kérdéseket. Mindenek előtt meg kell állapítanunk, hogy Pliniusnak a sérekről adott leírása (*n. h.* VI 88) nem Apollodórosból származik, hanem ezt Plinius egy másik helyének (*n. h.* VI 54–55) tanúbizonysága szerint minden bizonnyal Amometus munkájából vette át,¹⁸ aki az uttarakurukról, az ázsiai hyperboreusokról egy könyvet írt. Plinius Amometus munkáját az abderai Hekataiosnak a hyperboreusokról írt könyvéhez hasonlítja, s ez világos útmutatást nyújt számunkra jellegét illetően. Bizonyára utópisztikus-mitológikus földrajzi-néprajzi munka volt ez, amely reális földrajzi és ethnográfiai adatokat csak hitelkeltés céljából használt fel. Így világos, hogy Pliniusnak Amometusból származó adatait a sérek azonosításánál teljesen figyelmen kívül kell hagynunk, következképp semmi akadálya nincs annak, hogy Apollodóros sérjeit a kínaiakkal azonosítsuk.

Ami már most a séreknek (ill. syreknek) *Su-lé*-vel, a phryneknek pedig *P'u-li*-vel való azonosítását illeti, ez azonnal lehetetlennek bizonyul, ha a kínai névalakokat hangtörténeti szempontból közelebbről megvizsgáljuk. *Su-lé*, ill. helyesebben *Shu-lé* 蔬勒 T'ang-kori hangalakja **Süwo-lək*,¹⁹ ill. az északnyugati T'ang-kori nyelvjárásban **Šüwo-ləy* lehetett.²⁰ Hogy Kāšyar neve valóban így hangozhatott, azt bizonyítják tibeti átírásai: *Sulig*, *Šuleg* is.²¹ Ezt a nevet azonban semmiképpen sem lehet sem a *Σήρες*, sem pedig a *Σύροι* alakkal azonosítani. Hasonló nehézségek mutatkoznak a phrynek és *P'u-li* azonosításával kapcsolatban is. A *P'u-li* 蒲犁 névnek a Ts'ie-yün alapján rekonstruálható T'ang-kori hangalakja **B'uo-lji*,²² ill. az északnyugati T'ang-kori nyelvjárásban **B'uo-lji* lehetett. Ez egy idegen **Bol*-névalaknak lehet az átírása, s hangtanilag összevethető a szanszkrit *Bhauṭṭa*-névvel,

¹⁵ A. K. Narain: *The Indo-Greeks*. Oxford 1957. 170 sk.

¹⁶ A. Cunnigham: *Coins of Alexander's Successors in the East*. London 1884. 148 sk.

¹⁷ Ld. A. Herrmann: *Das Land der Seide und Tibet im Lichte der Antiken*. Leipzig 1938. 27 skk.; R. Hennig: *ZfR* 2 (1935) 90.

¹⁸ Így helyesen már *Fr. Altheim*: *Weltgeschichte Asiens im griechischen Zeitalter*. I. Halle/Saale 1947. 65.

¹⁹ B. Kalgren: *Grammata Serica*. BMFEA 12 (1940) 90d + 928f. A kínai név. alakokat egységesen Kalgren átírási rendszerében idézem.

²⁰ Az északnyugati T'ang-nyelvjárásra l. *Luo Charngepeir*: *The Northwestern Dialects of Tarnng and Five Dynasties*. Shanqhae 1933., továbbá G. Haloun H. W. Bailey munkájában: *Khotanese Texts*. IV. Cambridge 1961. 171 skk., valamint vö. *Csongor B-egyik cikkemben* közölt megjegyzéseit: *Acta Ant. Hung.* 10 (1962) 141.

²¹ Ld. H. W. Bailey: *AM* 2 (1951) 9.

²² B. Kalgren: *Grammata Serica*. 102/n' + 519/g.

amely mint földrajzi megnevezés ugyanazt a területet jelölte, mint a kínai *P'u-li*. Következésképp el kell vetnünk a phrynek nevének ezzel való azonosítását.

Mivel a sérek nevét sem egy Kína nyugati szomszédságában élő indo-európai törzsre, sem pedig Kāšyarra vonatkoztatni nem lehet, s mivel e név az antik irodalomban bizonyíthatólag más népet, mint a kínaiakat, nem jelölt, szükségképpen fel kell tennünk, hogy már Apollodóros tudósításában is a kínaiak megnevezésére szolgált. Eredetére vonatkozólag bizonyos útmutatást nyújthat az a tény, hogy az antik földrajzi irodalomban e nevet később csak Északnyugat-Kína jelölésére használták, Délkelet-Kínát pedig *Σίβαι* néven ismerték. Valószínűnek látszik tehát, hogy a *Σῆρες* név eredetileg csak Északnyugat-Kínát jelölte, azaz Kínának éppen azt a részét, amellyel a greko-baktriai uralkodók kapcsolatba kerültek.²³

Ha a *Σῆρες* név Apollodóros tudósításában Kína északnyugati részének lakóit jelölte, akkor a *Φρῶνοι* népet vagy helynevet is ennek közelében kell keresnünk. Valóban, Kelet-Turkesztánban ismerünk is egy olyan helynevet, amellyel a *Φρῶνοι* név azonosítható.²⁴ Ez saka szövegekben fordul elő mint a Buddha-kultusznak fontos központja: *brrūya bīsai jāsta be'ysa* «a Brrūyában lakó Buddha».²⁵ Mint a *Niya* név *Nina* és *Niña* változatai mutatják, a kelet-turkesztáni saka nyelvjárások között voltak olyanok, amelyekben a *-y-*, *-n-* és *-ñ-* egymással váltakozhatott. Így a *Brrūya* névnek feltehetünk **Brrūna* ~ **Brrūña* változatát is. Ami a szókezdetet illeti, a sakában a szókezdő *br-* korábbi *fr-*ből fejlődött, úgyhogy a *Brrūya* név előzményeként **Frūña*-alakot vehetünk fel. Ez az alak jól megmagyarázza a tibeti szövegekben előforduló *phru-ño*, *phru-ña* helynevet,²⁶ a görög *Φρῶνοι* pedig e névalak pontos átírásának tekinthető.

Mind ezek alapján tehát az Apollodóros tudósításában szereplő *Σῆρες* és *Φρῶνοι* neveket Északnyugat-Kínával és a kelet-turkesztáni *Brrūya* < **Frūña* lakosságával azonosíthatjuk. Ebből pedig az a további következtetés adódik, hogy a greko-baktriai királyok már ellenőrzésük alá vonták a «selyem-út» Kínáig vezető részét. Ezzel kapcsolatban két kérdés merül fel: 1. Mi volt az oka a greko-baktriai uralkodók belsőázsiai hódító törekvéseinek? 2. Mikorra tehető részükről a «selyem-út» keletturkesztáni szakaszának birtokba vétele?

Ami az első kérdést illeti, erre nem nehéz választ találni. Közismert a hellénisztikus államoknak az a törekvése, hogy a fontos nemzetközi kereskedelmi útvonalakat felderítsék, birtokukba vegyék és továbbfejlesszék. Jól mutatja ezt Nearchos tengeri útja, amelynek célja az volt, hogy az India és Perzsia közötti tengeri kereskedelmi utat felderítse, vagy Patroklos kutatásai, amelyekkel tisztázta az India és a Pontos-vidék közötti kereskedelem útvo-

²³ A *Σῆρες* név eredetével más helyütt szeretnék foglalkozni.

²⁴ Mivel az antik földrajzi irodalomban e népnév egyöntetűen *Φρ-* szókezdettel fordul elő, a *Φρῶνοι* coniecturát Strabón szövegében feltétlenül helyesnek kell tartanunk. A névalak romlása az i. u. III–IV. században következhetett be, amikor a *P* és *A*

alakja (Ϸ - Ϸ) nagyon közel állott egymáshoz.

²⁵ Ld. H. W. Bailey: BSOAS 10 (1942) 894.

²⁶ V.ö. H. W. Bailey: BSOAS 10 (1942) 920.

nalát.²⁷ Általában a nemzetközi kereskedelem, amely a rabszolgatartó áru-termelés fejlődését elősegítette, döntő jellegű tényezőjévé vált a hellénisztikus államok gazdasági életének. Ebben az összefüggésben válik érthetővé a greko-baktriai uralkodóknak a «selyem-út» megszerzésére irányuló törekvése. Ha már I. Antiochos számára világos volt a Pontos-vidék felé irányuló indiai kereskedelem jelentősége, akkor még inkább tisztában kellett lenni a greko-baktriai uralkodóknak az India és Kína közötti Belső-Ázsián keresztül folytatható kereskedelem döntő fontosságával. Nem kételkedhetünk abban, hogy a politikai éleslátásuknak több ízben is fényes jelét adó greko-baktriai királyok világosan felismerték a két hatalmas, fejlett árutermeléssel és az erősen centralizált államszervezet következtében nagy árukészletekkel rendelkező gazdag ország, India és Kína közötti kereskedelem létfontosságú szerepét saját államuk szempontjából. Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a Greko-Baktriai Királyságnak, az Indoskytha Államnak és a Kusán Birodalomnak mint Északnyugat-Indiát és Belső-Ázsiát magában foglaló politikai hatalomnak éppen az India és Kína (valamint az antik Nyugat) közötti kereskedelem lebonyolítása volt az egyik legfőbb *raison d'être*-je.

A greko-baktriai királyok keletturkesztáni hódításainak időpontjára vonatkozólag Apollodórosnak Strabónnál megőrzött tudósítása is nyújt bizonyos támpontot, amennyiben a baktriai görögök sikeres terjeszkedésével kapcsolatban két uralkodónak: Menandrosnak és Démétriosnak, Euthydemos fiának a nevét említi. Hogy a két uralkodó közül melyikhez fűződik a «selyem-út» birtokba vétele, könnyű eldönteni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a greko-baktriai uralkodók Kelet-Turkesztánra csak a *yüe-chi*-knek a *hiung-nu*-któl elszenvedett veresége és nyugati vándorlása előtt terjeszthették ki hatalmukat, mert a *yüe-chi* vándorlás első szakasza teljesen felborította Belső-Ázsia ethnikai és politikai viszonyait, második szakasza pedig már magát a Greko-Baktriai Királyságot is megsemmisítette. A *yüe-chi* vándorlás első szakaszát i. e. 174—160 közé helyezhetjük,²⁸ a greko-baktriai uralkodók Kelet-Turkesztán fölötti hatalma tehát csak ez elé az időpont elé tehető. Így nem lehet vitás, hogy Kelet-Turkesztán meghódítása a greko-baktriai uralkodók részéről csak Démétrios, Euthydemos fia (kb. i. e. 200—185) alatt történhetett.²⁹

Ha az i. e. II. század első évtizedeiben a greko-baktriai uralkodók már igyekeztek ellenőrzésük alá vonni a «selyem-út»-at, akkor természetesen fel kell tennünk, hogy ebben az időpontban Belső-Ázsiában már általánosan ismert volt ennek a Kínába vezető kereskedelmi útvonalnak a jelentősége. Ebből viszont az következik, hogy Kína és Belső-Ázsia között már I. Démétrios uralkodása előtt, azaz már az i. e. III. század második felében kellett lenni, ha nem is közvetlen karaván-kereskedelemnek, de legalábbis közvetett kereskedelmi kapcsolatoknak. Az újabb szovjet régészeti kutatások ezt a következtetést teljes mértékben igazolják is.³⁰

²⁷ Patroklos kutatóútjáról ld. legutóbb *W. W. Tarn: The Greeks in Bactria and India.*² Cambridge 1951. 488 skk. Tarn azonban alaptalanul tagadja az India—Óxos—Pontos-vidék közötti kereskedelmi útvonal létezését, mert ennek használatát gazdag régészeti leletanyag bizonyítja, ld. *J. Harmatta: Studies on the History of the Sarmatians.* Budapest 1950. 34.

²⁸ Ld. *J. Harmatta: Studies on the History of the Sarmatians.* 27

²⁹ Hasonló eredményre jutott más érvek alapján *Fr. Altheim is: Weltgeschichte Asiens im griechischen Zeitalter.* I. 348 skk.

³⁰ *M. I. Artamonov* szíves szóbeli közlése.

Ebben az összefüggésben találhatjuk meg két régi problémának, Kína iráni *cīn*, óind *cīna*-, valamint a kínai főváros iráni *Xumdān* neve eredetének megoldását. A tudományos kutatás régen felismerte már, hogy Kína említett iráni és ind neve és az ezekből származó európai névalakok *Ts'in* állam vagy a *Ts'in* dinasztia nevére mennek vissza.³¹ Ugyanígy felmerült az a feltevés is, hogy *Ch'angan*-nak, a Nyugati Han dinasztia fővárosának iráni *Xumdān* neve a *Ts'in* dinasztia fővárosának, *Hien-yang*-nak a nevéből származik.³² E felvések fő nehézsége az volt, hogy csak abban az esetben lehettek helyesek, ha India, ill. Belső-Ázsia és Kína között bizonyos kapcsolatok már a *Ts'in* dinasztia idején (221—207) fennállottak. Ilyen kapcsolatok feltevésére azonban csak a Démétrios utáni időben nyújtottak némi alapot a greko-baktriai pénzekben kimutatható, feltehetőleg kínai eredetű nikkelötvezetek.³³

Mint láttuk azonban, Démétrios kelet-turkesztáni hódításai már feltételezik a *Ts'in*-kori Kína és Belső-Ázsia közötti kereskedelmi kapcsolatokat, s így történeti szempontból semmi akadályja sincs annak a feltevésnek, hogy a *Ts'in* és a *Hien-yang* név az i. e. III. század utolsó évtizedeiben ismertté vált Belső-Ázsia iráni népeinél. Kétségtelennek tarthatjuk ugyanis, hogy mindkét név csak a belsőázsiai iráni nyelvek közvetítésével jutott el mind Indiába, mind pedig más népekhez, így a párthusokhoz és perzsákhoz is.³⁴ Világos bizonyítéka ennek a *Ts'in* név és az óind *cīna*- hangtani megfelelése. A *Ts'in* 秦 név hangalakja az i. e. III. században a fővárosi kiejtésben **dz'žən*,³⁵ az északnyugati nyelvjárásokban pedig **dz'in* lehetett. Ha az indek e nevet közvetlenül ismerték volna meg, akkor a szókezdő *dzh*- hangcsoportot kétségtelenül nem *c*-vel, hanem *jh*-val adták volna vissza, s így a név alakja az indben nem *cīna*-, hanem **jhīna*- lett volna. A belsőázsiai iráni nyelvekben, így elsősorban a szogdiban azonban nem voltak aspirált affrikáták, s így a kínai szókezdő *dzh*- visszaadására csak *č*- és *ǰ*- között lehetett választani. A kettő közül a fonetikailag inkább zöngétlen hang benyomását keltő *dzh*- (amelyből később a kínaiiban is *tsh*- fejlődött) visszaadására nyilvánvalóan a *č*- felelt meg inkább, s így lett a szogdiban Kína nevének *čīn* (írva *čyn*-) az alakja, s ennek átvétele azután az ind *cīna*-.

A *Ts'in* dinasztia fővárosa nevének, *Hien-yang* 咸陽-nak a *Ts'ie-yün* alapján rekonstruálható *T'ang*-kori kiejtése **Xvm-ǰang*, *Chou*-kori kiejtése pedig **G'em-dǰang* lehetett.³⁶ Az északnyugati nyelvjárásokban a *T'ang*-korban **Xvm-ǰā* alakot tehetünk fel, ennek *Ts'in*-kori előzménye pedig valószínűleg a *Chou*-korhoz még közelebb álló **G'em-dǰā* alakban rekonstruálható. Nyilvánvaló, hogy e névnek szogd alakja: **Xumdān* (írva *'hvm't'n* és *γvmt'n*-) csak az utóbbiból magyarázható meg. A kínai névalak *-dǰā* végződésének természetes visszaadása a szogd *-dān*, a szókezdő *G'em*- és *Xum*- szótagok azonban látszólag erősen eltérnek egymástól. A szókezdő kínai *G'*- ~ szogd

³¹ Ld. P. Pelliot: T'oung Pao 9 (1912) 727 és 10 (1913) 427.

³² G. Haloun: BSOAS 12 (1948) 608.

³³ G. Haloun: i. h.; Fr. Altheim: Weltgeschichte Asiens im griechischen Zeitalter, I. 349.

³⁴ Hogy az Ó-Testamentumban (Yeš. 49, 12) előforduló *'eres sinim* Kínát jelölne (így legutóbb S. L. Malhotra is: i. m. 103), hangtörténetileg lehetetlennek kell tartanunk. Kína nevének hiteles alakja a talmudi arameusban *רַב שֵׁן*, a *dršyn* 'fahéj' szóban s ez is kétségtelenül iráni közvetítéssel került az arameusba, ld. Telegdi Zs.: A talmudi irodalom iráni kölcsönszavainak hangtana. Budapest 1933. 50.

³⁵ B. Kalgren: Grammata Serica. 380/a.

³⁶ B. Kalgren: Grammata Serica. 671/a + 720/e.

X- megfelelésének magyarázata az, hogy a szogdiban nem volt aspirált *kh-* vagy *gh-*, hanem csak spiráns γ - és χ -, s ezek közül az aspirált kínai *G'*- visszaadására fonetikailag a χ volt megfelelőbb. Ami a vokalizmus eltérését illeti, ez voltaképpen csak látszólagos. Az archaikus kínai *-em* szóvég ugyanis a *Shi king*-ben az *-em* és *-um* szóvégekkel egy rím-osztályba tartozik,³⁷ ami csak úgy volt lehetséges, ha e szóvégek keltette fonetikai benyomás megközelítőleg azonos vagy legalábbis hasonló volt. Így könnyen érthető, hogy a szogdok e rövid, valószínűleg redukált hangot a veláris χ után és a labiális *m* előtt *u*-val adták vissza.

Mindezek alapján a Kína és India között Belső-Ázsián keresztül létrejövő kapcsolat kialakulását olyan módon képzelhetjük el, hogy Belső-Ázsia iráni népei már a III. században kereskedelmi kapcsolatban állottak Kínával, s ebben a korban vált náluk ismertté a *Ts'in* dinasztiának és fővárosának, *Hien-yang*-nak a neve. Ezekre az előzményekre építve az i. e. II. század első évtizedeiben Démétriosz greko-baktriai uralkodó ellenőrzése alá vonta a Kelet-Turkesztánon keresztül vezető «selyem-ut»-at, s először teremtette meg a közvetlen kereskedelmi kapcsolat lehetőségét India és Kína között. Ekkor jutott el Indiába iráni közvetítéssel a *Ts'in* dinasztia neve *cína*-alakban, s nem lehetetlen, hogy a *Ts'in* főváros *Xumdán* nevét is megismerték már ekkor. E kereskedelem folyamányaként megkezdődik az indek beszivárgása a Greko-Baktriai Királyság fontos központjaiba, s ezzel együtt elindul belső-ázsiai hódítóútjára a buddhizmus is.

III

Indiának ezek a Greko-Baktriai Királyságon keresztül Kínával létrejött kapcsolatai csak addig állhattak fenn zavartalanul, amíg a *yüe-chi* vándorlás Belső-Ázsia ethnikai és politikai viszonyait az i. e. II. század hatvanas éveiben alaposan össze nem kuszálta. Valamivel később, i. e. 133 táján a Greko-Baktriai Királyság bukása³⁸ egy időre még jobban megnehezítette a kereskedelmi kapcsolatok fenntartását Kínával. Ch'ang Kien utazásának nehézségei jól mutatják e korszak viszonyait. Csak amikor ismét megszilárdultak a Közép- és Belső-Ázsia területén élő iráni népek politikai viszonyai, s létrejött az Indoskytha, majd pedig a Kusán Birodalom, ugyanakkor pedig a Han Birodalom hosszú időre ellenőrzése alá vonta a «selyem-ut»-at, akkor indul meg újból, most már hatalmas arányokban az India és Kína közötti kereskedelmi és kulturális kapcsolatok fejlődése.

Hogy ennek az új korszaknak már az elején, legkésőbb az i. e. I. század közepén az ind kereskedők maguk is eljutottak Kínába, annak kézzelfogható bizonyítékát szolgáltatta Stein Aurél egyik érdekes lelete a kínai limes mentén. Stein a XV. sz. őrtonnyal mellett az *a. III*-al jelzett szemétdombon egy bráhmī felirattal ellátott selyemcsikot talált, amely az i. e. I. század közepéről származhatik, mert az ugyanott talált két keltezett kínai dokumentum i. e. 61-ből, ill. 53-ból származik.³⁹ A felirat a következő:

†ai¹ṣṭasya paṭa giṣṭi ṣaparisa

³⁷ Ld. B. Kalgren: *Grammata Serica*, 28, vö. még 22.

³⁸ Az időpontra ld. J. Harmatta: *Studies on the History of the Sarmatians*, 28.

³⁹ A. Stein: *Serindia*, II. Oxford 1921. 699, 701 skk.

M. Boyer, R. Hoernle, G. Grierson és Stein A. fáradozásainak eredményeképpen a felirat részben érthetővé vált: «*aīṣṭa* darabja 46 *giṣṭi*».⁴⁰ Mivel H. Lüders a *paṭa* szó jelentését pontosabban '(selyem)tekeres'-nek, '(selyem)vég'-nek határozta meg,⁴¹ e fordítást «*aīṣṭa* végje 46 *giṣṭi*»-re helyesbíthetjük. Mindmáig rejtélyes maradt azonban az *aīṣṭa* szó, ami annál érdekesebb, mert megfelelője több évtizede ismert a Krorayina-i prákrit dokumentumokból. Ezekben többször is előfordul az *aḡiṣḍha* ~ *akiṣḍha* ~ *aḡiṣṭa* szó, így a N° 207. dokumentumban, egy árulistában: *koṣava 4 2 akiṣḍha 1 thavaṃṇae 4 1* «6 (hosszúszőrű) takaró, 1 *akiṣḍha*, 5 szóttas». Több más dokumentumban (N° 431, 432) az *aḡiṣḍha* szó szintén a *kojava* 'hosszúszőrű takaró' szóval együtt fordul elő. Ennek alapján jelentését Lüders hozzávetőleg 'takaró'-nak vagy 'szőnyeg'-nek határozta meg.⁴² Mivel a Krorayina-i prákritban a két magánhangzó közötti *-k-* és *-g-* hang *-y-*vé változhat vagy eltűnhet,⁴³ nem lehet kétséges, hogy az *aīṣṭa* szó az *aḡiṣṭa*, *akiṣḍha* alak egyik lehetséges változata.

Az *aḡiṣṭa* szó eredetére vonatkozólag Lüders annak idején csak annak a sejtésének adott kifejezést, hogy alakját tekintve inkább iráni, mint ind eredetűnek látszik. Valóban, a szó eredetét a belsőázsiai iráni nyelvekben kereshetjük. Az *aīṣṭa*, *aḡiṣṭa*, *akiṣḍha* stb. alakok alapján e szó forrását **akiṣṭa*-alakban rekonstruálhatjuk, amely egy *-ta-* képzős igenév benyomását kelti. A *-ta-* képző leválasztása után megmaradó *akiṣ-* ige ismert is a szogdból, ahol buddhista szövegekben ''*kyṣ-*', ''*k'yṣ-*' alakban fordul elő.⁴⁴ Az ''*kyṣ-*' ige jelentése a szogdban 'húzni, függeszteni',⁴⁵ úgyhogy a belőle képzett **ākiṣṭ* igenévnek 'húzott, függesztett' értelme lehetett. Az **ākiṣṭi* szónak ebből az alapjelentéséből legkézenfekvőbbben a 'függöny, falra függesztett takaró, falvédő, speciális jelentés adódik. Ez lehetett az értelme az *aīṣṭa* ~ *aḡiṣṭa* szónak, s így a Belső-Ázsiában talált legrégebbi brāhmī feliratot a következőképpen fordíthatjuk: «fali takaró selyemvég: 46 *giṣṭi*».

Stein A. e szerencsés leletének két fontos történeti tanulsága van az India és Kína közötti kapcsolatok szempontjából. Egyrészt kétséget kizárólag igazolja, hogy az i. e. I. század közepe táján ind kereskedők már rendszeresen jártak Kínában, másrészt pedig azt is bizonyítja, hogy az ind kereskedők a legszorosabban együttműködtek a belsőázsiai iráni kereskedőkkel. Csak ez lehet a magyarázata annak, hogy már ebben a legkorábbi belsőázsiai brāhmī feliratban megjelenik egy szogd jövevényszó, s hogy a Krorayina-i prákrit dialektusban is a textiliákat jelölő csaknem összes kifejezés, mint pl. *aḡiṣḍha*, *tavastaga*, *namata*, *thavaṃṇa* stb.⁴⁶ iráni eredetű. Ez voltaképpen természetesen következik abból, amit már a begrami kharoṣṭhi feliratok alapján az ind kereskedők és az ind buddhizmus Közép- és Belső-Ázsiába való behatolásáról megállapíthattunk.

Az iráni, különösen a szogd és ind kereskedőknek ez a szoros együttműködése egész a kusán kor végéig tartott. Az egyik legfontosabb dokumentuma ennek, s egyáltalán a Kínában működő ind kereskedőknek Stein A. egy

⁴⁰ A. Stein: Serindia. II. 702—703.

⁴¹ H. Lüders: Textilien im Alten Turkistan. APAW 1936 Ph.—h. Kl. Nr. 3. 24 skk.

⁴² H. Lüders: Textilien im Alten Turkistan. 12.

⁴³ Ld. T. Burrow: The Language of the Kharoṣṭhi Documents from Chinese Turkestan. Cambridge 1937. 6.

⁴⁴ E. Benveniste: Textes sogdiens. Paris 1940. 40.

⁴⁵ Vö. még W. B. Henning: BSOAS 11 (1946) 734.

⁴⁶ Ld. H. Lüders: Textilien im Alten Turkistan. 12, 13, 21.

másik híres lelete, a II. régi szogd levél, amelynek keletkezése újabb kutatásaim szerint nem a IV. század elejére, mint ma általában gondolják,⁴⁷ hanem 196-ra tehető. Ennek általam rekonstruált szövegében a következőket olvashatjuk:

- 35 'YKZY MN kč'n
 36 *s'rth wyt'rt 'HRZY wr wħwš[my]r'k[w] 'hw m'rħ[w]rw'm't 'HRZY 'YK*
 37 *'t srg pr''gt-'nt 'HRZY wr 'pn[št'n]t 'PZY 'ynikwt 'PZY swglykt*
 38 *'HRZY MN lbz wysp mrt-'nt*

« Amikor Ku-tsangból

a karaván elment, azután lenn a hatodik hónap volt, hogy

Lo-yangba megérkeztek. Azután lenn tönkrementek mind az indek, mind
a szogdok,

és az éhségtől mind meghaltak.»

Számunkra e tragikus beszámolóból most az a legfontosabb, hogy az indek és szogdok közös karavánokat szerveztek Kínába, ami arra mutat, hogy gazdasági érdekeltségeik szorosan össze voltak fonódva. Természetesen az együttműködés során nemcsak az indek vették át az árucikkek szogd és saka neveit, hanem a szogdba és sakába is átkerült számos ind kultúrszó. Így találjuk a régi szogd levelekben pl. az ind *lekha-* és *prastha-* szavakat.⁴⁸

IV

E Kelet-Turkesztánból származó adatoknak mintegy a tükörképét találjuk meg az északnyugat-indiai saka- és kusánkori kharoshti feliratokban. E feliratok egy részét irániak állították, akik messze földről jutottak el Észak-Indiába. Nagy részük bizonyára kereskedő volt, aki forgalmát éppen az India és Kína közötti kereskedelmi útvonalon bonyolította le. E feliratok jelentőségének felismerését az India és Kína közötti kapcsolatok szempontjából mind-ezideig megnehezítette a bennük előforduló iráni eredetű kifejezések és a helynevek azonosítatlan volta.

Az egyik legérdekesebb ilyen felirat a régibb saka éra 136. évéből (azaz számításom szerint i. u. 70-ből) származó Taxila-i ezüsttekercs felirata. Ezen egy Baktriából való személy örökíti meg kegyes alapítványát, s megjelöli lakóhelyét is:

1—2. sor *Urasakeṇa 'Im'tavhriaputraṇa Bahaliṇa Noachae ṇagare*
vastaveṇa

azaz «a Noachaa városban lakó baktriai Urasaka által az Imtavhria fiak közül».⁴⁹

Az iráni nevet viselő Urasaka nyilván azért tartotta szükségesnek lakóhelye megjelölését, mert nem helyben vagy közelben lakó volt. A «baktriai» megjelölés alapján Noachaa városát legkézenfekvőbb Baktriában keresnünk, azonban e megjelölés alatt nem feltétlenül a szorosabb értelemben vett Bak-

⁴⁷ W. B. Henning tanulmánya óta: BSOAS 12 (1948) 601 skk.

⁴⁸ W. B. Henning: BSOAS 12 (1948) 603, 3. jz.

⁴⁹ St. Konow: Kharoshtī Inscriptions. N° XXVII.

triát hanem, inkább a kusán uralom alatt álló középpázsiai területet kell értenünk. A *Noachaa*- városnév azonosítása eddig nem sikerült, azonban ha rekonstruáljuk azt a hangalakját, amely ennek a szemmel láthatólag prókritizált formának alapjául szolgálhatott, akkor ez az idegenszerű városnév azonnal ismerőssé válik. A *Noachaa*- név előzményének **Navathyaka*- alakot tehetünk fel, s ebben azonnal felismerhetjük azt a Közép-Ázsia területéről feljegyzett városnevet, amely az antik íróknál *Nautaka* alakban jelenik meg. Ez a Baktria legészakibb részén vagy már éppen Sogdianében fekvő város volt a lakóhelye a Taxila-i ezüsttekercesen szereplő Urasakának.

A Taxila-i ezüsttekerces felirata tehát világosan tükrözi azokat a kapcsolatokat, amelyek a korai kusán uralkodók alatt India és Baktria legtávolabbi területei között a kereskedelmi útvonalak mentén fennállottak. Még távolabbi kapcsolatokra utal azonban a kharosṭhī feliratok egy érdekes csoportja, amelyet az fűz egységbe, hogy ezeket egy szervezet állította, amelynek tagjai *sahaya*-knak vagy *sahayara*-knak, 'társak'-nak nevezik magukat. E kifejezés mellett mindig van egy másik megjelölés is, amely nyilván e társaság jellegét közelebbről meghatározza, Konownak azonban egyetlen ilyen megjelölés értelmét sem sikerült tisztáznia. Erre vonatkozóan itt most csak annyit szeretnék megjegyezni, hogy e homályos kifejezések egy-egy kereskedelmi ágnak a megjelölései és többnyire iráni eredetűek.

E feliratok közül témánk szempontjából legfontosabb most a Peshāwar Museum felirata a régibb saka éra 168. évéből. A felirat szövege a következő:

- 1 *Sam̄ 1 100 20 20 20 4 4 . Jethamase divase pamchada^rše³*
- 2 *Khudaniami sahayana bravašakuraṇa danammu-*
- 3 *khe kue khaṇavide viharami*

«A 168. évben, Jyaisṭha hónapban, a tizenötödik napon a Khu(m)daniban kereskedést folytató társak ajándékként ez a kút ásattatott a *vihāra*-ban».

Konow olvasásától⁵⁰ két ponton kell eltérnünk. A 2. sorban a *Khudaniami* szóban kétségtelenül *ni*-t (esetleg *na*-t), nem pedig *chi*-t kell olvasnunk. Konow-t szemmel láthatólag az vezette félre, hogy a Māṇikiāla-i felirat 6. sorában *Khudachieṇa* alak olvasható, s úgy gondolta, hogy akkor itt is ennek kell állnia. Ezenkívül ugyancsak a 2. sorban Konow *travašakuraṇa* alakja helyett, amely nem magyarázható, helyesebbnek látszik a *bravašakuraṇa* olvasat, amely könnyen értelmezhető. Paleográfiaiilag semmi sem áll ennek az olvasatnak az útjába, mert egyrészt a *ta* és *ba* akšara sokszor még gondos írású feliratokon is nagyon hasonló egymáshoz, másrészt pedig feliratunkon mindkettőnek ez az egyetlen előfordulása, úgyhogy összehasonlítási alap magából a feliratról nem adódik a kérdés eldöntésére.

A *bravašakura*- szót egy óiráni **fravaṣša-kṛna*- 'kereskedést folytató' összetétel folytatásának tarthatjuk egy olyan saka nyelvjárásban, amelyben a szókezdő *fra*- folytatása *bra*- volt. Ebből a **fravaṣša-kṛna*- alakból hangtörvényszerűen **bravaššakurra*- > *bravašakura*- fejlődhetett, s ez az alak bukkant fel a feliratban. A *Khudaniami* alakot kétségtelenül egy *-ami* ragos locativusnak kell felfognunk, amely a *Khudani* helynévhez járult. E szó szórendi helyzete

⁵⁰ St. Konow: Kharosṭhī Inscriptions. N° XXVIII.

ellene szól annak, hogy a *vihāra* szóhoz vonjuk, mint ahogy Konow tette. Így csak a kereskedő társulat működési helye megjelölésének tarthatjuk. A *Khudani* alak a kharoštī írás ortográfiája szerint *Khu(ṃ)dani* helyett állhat, és pontosan egyezik a kínai főváros iráni *Xumdān* nevével. Nagyon valószínű, hogy a feliratot egy olyan kereskedő társulat állította, amely a kínai fővárosban működött, s India és Kína közötti kereskedelmi forgalmat bonyolított le.

Ugyancsak a kínai főváros nevét láthatjuk a Māñikiāla-i felirat⁵¹ *Khukachieṇa* szavában is. Ez egy személynév jelzőjeként szerepel a feliratban: *Vespaṣieṇa Khudachieṇa* «a *Khudachia-Vespaṣia* által». Mivel a feliratban már előzőleg is szerepel egy *Vespaṣi*, a *Khudachia*-jelzővel a két hasonló nevű személyt akarta a felirat megszövegezője megkülönböztetni. A *Khudachia*-szó eredeti alakja **Khumdamchika*-formában rekonstruálható, s ez nem más, mint a kínai főváros iráni *Xumdān* nevének az iráni *-čiy* képzővel ellátott **Xumdānčiy* 'Xumdān-i' melléknévi alakja. Az illető *Vespaṣia* tehát valószínűleg a kínai fővárosban működhetett, s onnan érkezett Észak-Indiába.

A kharoštī feliratoknak ezek az adatai, amelyeknek száma még lényegesen növelhető, bár szükséztlenül, de mégis világosan mutatják a kusán korban az India és Kína közötti kereskedelmi kapcsolatok jelentőségét. Mint a feliratok bizonyítják, azok az ind és iráni kereskedők, akik az India és Kína közötti kereskedelmet lebonyolították, buddhisták voltak. Így általuk a buddhizmus is eljutott mindenfelé a kereskedelmi útvonalak mentén Belső-Ázsiában és Kínában is. Ha helyesnek bizonyul a Peshāwar Museum feliratának értelmezése, akkor a «Khumdaniban kereskedést folytató társak»-ban is bizonyára egy, a kínai fővárosban működő buddhista közösséget láthatunk.

Az ind kulturális hatás jelentőségét és méreteit e korban a legvilágosabban éppen az mutatja, hogy az indiai kereskedelemmel párhuzamosan a buddhizmus is széleskörűen elterjedt az India és Kína között lakó iráni népek közt, s ezek nemcsak az indiai áruk közvetítésében vettek részt, hanem nagy szerepet játszottak a buddhizmus terjesztésében is. A legjobb példa erre a 148-ban Kínába érkező An-shī-kaó párthus herceg esete. Az An-shī-kaó 安世高 névnek a Ts'ie-yün alapján rekonstruálható hangalakja **ān-šīi-kāu*.⁵² Az i. sz. II. században már nyilvánvalóan inkább ezzel, mint a Chou-kori (i. e. VIII. századi) **ān-šjad-kog*-hoz közelálló alakokkal kell számolnunk. Az **ān-šīi-kāu* alak a Han-kor kínai átírási gyakorlatát⁵³ figyelembe véve egy iráni **Arša(γ) Kav* név átírása lehet. Ennek első eleme azonos a párthus uralkodó dinasztia nevével, a másik pedig jól ismert uralkodói cím, amelyet a perzsából és a szogdból is ismerünk *kay*, ill. *kav* alakban.⁵⁴ An-shī-kaó tehát bizonyára az Arsakidák családjának volt tagja. Az ind és iráni kapcsolatok jelentőségét és az ind buddhizmus nagy hatását talán éppen az érzékeltetheti legjobban, hogy a kor egyik legtekintélyesebb uralkodócsaládjának tagja szentelte életét a buddhista misszióknak *sarvasatvaṇa hidasuhae* «minden élőlény jólétéért és boldogságáért».

⁵¹ St. Konow: Kharoštī Inscriptions. N° LXXVI.

⁵² B. Kalgren: Grammata Serica. 146/a + 339/a + 1129/a—c.

⁵³ Ld. P. Pelliot: JA 224 (1934) 30 skk., T'oung Pao 34 (1937) 146 skk.

⁵⁴ A *kav* címre ld. W. B. Henning: Handbuch der Orientalistik. I. Abt. IV. Bd. 1. Abschn. 53.